

Grzegorz Grzybek

ORCID: 0000-0002-8919-2429
(Uniwersytet Rzeszowski, Polska)

Etyczny wymiar idei wychowawczych i inicjatyw społecznych w Galicji w dobie autonomii

Przeprowadzona w artykule analiza idei wychowawczych i inicjatyw społecznych Galicji okresu autonomii ujawnia kilka istotnych elementów. Biorąc pod uwagę podstawy uzasadnienia oparte na zasadach społecznych Kościoła katolickiego, dla których impulsem była między innymi encyklika Leona XIII *Rerum novarum*, należy wskazać na dwa aspekty. Ukierunkowanie na „katolickość” kształtującą tożsamość dla odradzającego się narodu nie ma wymiaru uniwersalistycznego dla społeczeństwa pluralistycznego. Sytuacja społeczno-polityczna tylko częściowo uzasadnia takie podejście. Podjęta przez duchownych i osoby związane z Kościołem katolickim praca społeczna pozwoliła na odbudowanie zaufania do tegoż Kościoła.

Słowa kluczowe: idee wychowawcze, inicjatywy społeczne, etyka, autonomia galicyjska, Leon XIII

Wprowadzenie

Wydaje się, że na pojawienie się znacznej liczby inicjatyw społecznych i wychowawczych oraz pogłębienie myśli społecznej wpływ miały dwa kluczowe elementy: 1) uzyskanie autonomii przez Galicję oraz 2) publikacja i recepcja encykliki *Rerum novarum* jako uwypuklenie nowego podejścia w działalności i nauczaniu Kościoła katolickiego. Celem tego artykułu jest prześledzenie inicjatyw społecznych i idei wychowawczych będących u ich podstaw pod kątem etycznym.

Szkic rozwoju inicjatyw społecznych i nowych idei wychowawczych

Galicja, będąca częścią składową Austro-Węgier, uzyskała w drugiej połowie XIX w. autonomię, której zakres został ostatecznie ustalony w 1873 r. Uzyskanie autonomii stworzyło możliwość podjęcia różnych inicjatyw, które pojawiały się

w innych częściach monarchii oraz w innych krajach europejskich, gdzie podobne działania były podejmowane¹. Podstawę doktrynalną dla nowych idei wśród wyznawców Kościoła katolickiego dała encyklika *Rerum novarum* papieża Leona XIII wydana w 1891 r. Zwrócenie uwagi na położenie robotnika dotyczyło także jego rodziny, w tym wychowania i wykształcenia dzieci², przy czym podkreśla się wagę „protestu sumienia” jako elementu przeciwdziałania tzw. kwestii społecznej³. Galicja bywa kojarzona z obszarem wielkiej nędzy, na co wpływ wywarła książka Stanisława Szczepanowskiego *Nędza Galicji w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego* (Lwów 1888). Jednakże pod koniec XIX i na początku XX w. nastąpiła poprawa sytuacji gospodarczej, co pozwoliło także na podejmowanie inicjatyw nie tylko bezpośrednio gospodarczych⁴.

W największym stopniu idee pracy społecznej dotyczyły właściwego kształtowania życia politycznego, społecznego i religijnego przede wszystkim robotników poprzez różnego rodzaju chrześcijańskie organizacje robotnicze⁵. Bardziej wszechstronny wymiar miał Związek Katolicko-Społeczny, przy czym jednocześnie był organizacją o dużo mniejszym wymiarze politycznym⁶.

Praca społeczno-kulturalna była także realizowana poprzez kursy społeczne, czytelnie ludowe, czy katolickie centrum społeczne (katolicki Sekretariat we Lwowie)⁷.

W tym miejscu warto krótko prześledzić ciekawsze inicjatywy społeczno-wychowawcze podjęte w dobie autonomii w Galicji. Dla porządku należy

---

¹ M. Dębowska, *Akcja społeczna w Archidiecezji Lwowskiej za rządów arcybiskupa Józefa Bilczewskiego (1901–1923)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 61, Lublin 1992, s. 227–374 (243–245).

² A. Trzandel, *Encyklika „Rerum novarum”*, „Przegląd Powszechny” 1897, t. 56, s. 90–98.

³ J. Joblin, *Refleksje nad ewolucją chrześcijańskiego ruchu społecznego przed i po „Rerum novarum”*, „Chrześcijanin w Świecie” 1984, R. 16, nr 126, s. 2–24 (5–7); *O kwestyi socyalnej. Mowa na wiecu lwowskim*, „Przegląd Powszechny” 1896, t. 51, s. 244–259; W. Czerkawski, *Enuncjacye naszego episkopatu w kwestyi socyalnej*, „Przegląd Powszechny” 1903, t. 78, s. 33–60.

⁴ A.P. Bieś, *Recepcja społecznego nauczania Papieża Leona XIII w publikacjach jezuitów galicyjskich 1884–1914*, WFTJ, Kraków 1996, s. 23–24.

⁵ A. Pechnik, *Praca społeczna w Galicyi*, „Ruch Chrześcijańsko-Społeczny” 1905, R. 3, s. 205–211.

⁶ *Związki katolicko-społeczne*, „Gazeta Kościelna” 1906, R. 14, s. 103–105; G. Grzybek, *Związek Katolicko-Społeczny w nauczaniu pasterskim arcybiskupa Józefa Bilczewskiego*, „Horyzonty Wiary” 2001, 12, nr 3, s. 70–81.

⁷ *Kurs społeczny w Krakowie*, „Gazeta Kościelna” 1914, R. 22, s. 97–98, 110–112, 135–138; Z. Lenkiewicz, *Kurs społeczny we Lwowie*, „Gazeta Kościelna” 1906, R. 14, s. 186–187; L. Lipke, *Pierwszy katolicki kurs socyalny w Krakowie*, „Przegląd Powszechny” 1897, t. 55, s. 312–322; N. Szukalski, *Czynnik religijno-kulturalny w pracy nad robotnikami*, „Gazeta Kościelna” 1910, R. 20, s. 203–204; tenże, *Luźne myśli o naszej pracy oświatowo-społecznej*, „Gazeta Kościelna” 1910, R. 18, s. 605–607; tenże, *Akcja sekretaryatu katolickiego w r. 1912*, „Gazeta Kościelna” 1913, R. 21, s. 170–172, 183–184.

wspomnieć, że zarówno męskie, jak i żeńskie zgromadzenia zakonne miały możliwość rozwoju swojej aktywności w tym zakresie⁸. Ważną rolę odegrały także listy społeczne biskupów katolickich. Wychowanie stanowiło w nich istotną odpowiedź na kwestię społeczną⁹.

Interesującą inicjatywę w duchu włoskiego księdza Jana Bosko, założyciela salezjanów, podjął w Galicji ks. Bronisław Markiewicz (1842–1912). Dla swojego pomysłu zajęcia się opuszczoną młodzieżą założył zgromadzenie michalitów. Pierwsza placówka powstała w Miejscu Piastowym, gdzie pełnił funkcję proboszcza. Wychowanie zawarte w maksymie „powściągliwość i praca” miało przyczynić się także do poprawy sytuacji gospodarczej kraju, dlatego edukacja obejmowała również naukę zawodu¹⁰.

Działalność Bronisława Markiewicza dotyczyła wiejskiej młodzieży i nie skupiała się na przygotowaniu do pracy w mieście. Natomiast inicjatywa jezuity Mieczysława Kuznowicza (1874–1945) była adresowa do młodzieży uczącej się zawodu w mieście. Stworzenie bursy i założenie Związku Męskiej Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej, a następnie Katolickiego Związku Czeladników zmieniło sytuację młodzieży krakowskiej oraz z okolicznych miejscowości. Potężny budynek związkowy stał się centrum wychowania kulturalno-oświatowego i religijnego młodzieży. Młodzież mogła rozwijać swoje talenty muzyczne, teatralne, czytać książki, uprawiać sport (boisko „Juwenia” przy błoniach krakowskich). Ideałem związkowca według założeń wychowawczych Kuznowicza był solidny i rzetelny rzemieślnik otwarty na świat¹¹. Idee tego działacza i myśliciela zostaną omówione w drugiej części artykułu.

Warto wspomnieć o inicjatywie skierowanej do żeńskiej części młodzieży, która choć miała swoje początki w Wielkopolsce, to dzięki założeniu przez Ed-

⁸ S.I., Możdżeń, *Historia wychowania 1795–1918*, Wyd. Stachurski, Kielce 2000, s. 38–39.

⁹ R. Dzwonkowski, *Listy społeczne biskupów polskich 1891–1918*, Éditions du Dialogue, Paris 1974; J. Bilczewski, *Ukochanym swoim synom uczniom szkół średnich i seminariów nauczycielskich (Młodości! Ty nad poziomy wylatuj)*, Kurenda II, Lwów 1905, s. 9–27; tenże, *Listy pasterskie i mowy okolicznościowe*, t. 1, Mikołów–Warszawa 1908; tenże, *Listy pasterskie, odezwy, kazania i mowy okolicznościowe*, t. 2, Lwów 1922; tenże, *Listy pasterskie, odezwy, kazania i mowy okolicznościowe*, t. 3, Lwów 1924; J. Pelczar, *O obowiązkach katolików w naszych czasach i o potrzebie organizacji katolickiej. List pasterski na Wielki Post R. 1906*, Przemysł 1906; tenże, *O sprawie społecznej. List pasterski na Wielki Post R. P. 1907*, Przemysł 1907.

¹⁰ J. Sieg, *Powściągliwość, umiarkowanie i praca a rozwój ludów*, Wyd. Zgromadzenia św. Michała Archanioła – Michalineum, Kraków 1981, s. 202; B. Groch, *Idea X. Markiewicza a potrzeby narodu*, „Gazeta Kościelna” 1912, R. 20, s. 90–92; W. Pliszak, *Ksiądz Bronisław Markiewicz (Parę słów o swoim przyjacielu)*, „Gazeta Kościelna” 1912, R. 20, s. 92–93.

¹¹ H. Kramarz, „Praca od podstaw” w poglądach O. M. Kuznowicza SJ, „Związkowiec ZMMPiR” 1994, R. 14, nr 2 (3), s. 11–12; L. Piechnik, „Związkowcy” ks. Mieczysława Kuznowicza, „Związkowiec ZMMPiR” 1997, R. 17, nr 1 (8), s. 3–4.

munda Bojanowskiego (1814–1870) Zgromadzenia Sióstr Służebniczek NMP dotarło także do Galicji, gdzie centrum formacyjnym stał się klasztor w Starej Wsi obok Brzozowa. Idea pracy ochroniarskiej swoje podstawy teoretyczne zawdzięcza Augustowi Cieszkowskiemu, ale poprzez inicjatywę Bojanowskiego otrzymała nowy wymiar. Idea ochronki polegała na opiece nad dziećmi wiejskimi w czasie pracy ich rodziców w polu. Ochronki we wsi stawały się często centrum życia społecznego, kulturalnego i religijnego. Uzupełniały braki w systemie szkolnictwa i opieki, a nadto rozwijały pod względem religijno-moralnym, patriotycznym, estetycznym czy sprawnościowym¹².

Przed przejściem do analizy idei wychowawczych warto przytoczyć jeszcze jeden przykład. Profesor medycyny Henryk Jordan (1842–1907) został propagatorem idei rozwoju fizycznego młodzieży. W tym celu do parku przy Błoniach krakowskich sprowadził urządzenia sportowo-rekreacyjne oraz warsztaty rzemieślnicze dla młodzieży szkół średnich¹³.

Etyczny wymiar wybranych idei wychowawczych

Nietrudno wskazać, że podjęte działania, które w istotny sposób zmieniały sytuację dzieci i młodzieży, mają ważny wymiar moralny i od strony etycznej należy je uznać za zasługujące na uznanie. Jednakże, aby prześledzić głębszy wymiar tych inicjatyw, należy się przyglądać pobudkom zawartym w ideach głoszonych przez realizatorów tych działań. Biorąc pod uwagę różne elementy poczynań wychowawczych i społecznych w Galicji w dobie autonomii, których pogłębiona analiza nie jest tutaj możliwa, zostaną przedstawione poglądy jednego z wymienionych działaczy, tj. Mieczysława Kuznowicza. Ze względu na szeroki zakres jego pracy skierowanej do młodzieży rzemieślniczej i przemysłowej warto te właśnie poglądy szerzej przedstawić.

Zostaną one oparte na dwóch jego wypowiedziach: *Metody pracy społecznej*¹⁴ oraz *O dusze dorastającej młodzieży*¹⁵ opublikowanych w krakowskim „Przeglądzie Powszechnym”.

¹² Zob. G. Grzybek, *Chrześcijańskie miłosierdzie a troska o wychowanie*, „Akcja” 2002, nr 11/73, s. 13; W. Gryziecki, *Ochronka. Jej znaczenie i potrzeba*, „Gazeta Kościelna” 1923, R. 29, s. 99–101, 115–116, 137–139, 352–353, 361; J.J. Rehmus, *Bojanowski Edmund Stanisław Wojciech (1814–1871), świecki apostoł, założyciel Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Niepokalanego Poczęcia Maryi Panny, sługa Boży* [w:] *Hagiografia polska. Słownik bio-bibliograficzny*, t. 1: A–K, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań–Warszawa–Lublin 1971, s. 159–171.

¹³ S.I. Możdżeń, *Historia wychowania 1795–1918...*, s. 369–370.

¹⁴ M. Kuznowicz, *Metody pracy społecznej. Referat wygłoszony na kursie społecznym w Krakowie*, „Przegląd Powszechny” 1914, t. 121, s. 14–27, 211–228.

¹⁵ Tenże, *O dusze dorastającej młodzieży*, „Przegląd Powszechny” 1920, t. 145–146, s. 39–48.

Za podstawę podjęcia swojej inicjatywy Mieczysław Kuznowicz uważa dobro społeczeństwa, ponieważ wychowanie „jednolitej zdrowej duszy młodzieży” ma o tym decydować¹⁶. Na uwagę zasługuje określenie „jednolitej”. Może i chyba zakłada dookreślony wzór, który jest społecznie pożądany. W kontekście pluralizmu społecznego takiego założenia nie można byłoby uznać od razu za etycznie uzasadnione. Oczywiście należy wziąć pod uwagę okoliczności i kontekst wypowiedzi. Odpowiedź można znaleźć w dalszym toku wypowiedzi: „Przede wszystkim my właściwie nie mamy tęgich, wielkich i odważnych świeckich katolików, którzyby w sejmie, w gminach, w akcji społecznej, w życiu prywatnym i publicznym, gdzie reprezentowali Kościół katolicki, którzy umieli energicznie bronić jego żywotności, wielkości, wpływów i stanu posiadania”¹⁷. Z punktu widzenia zaangażowanego księdza, zakonnika taka wypowiedź, w kontekście ówczesnych uwarunkowań społecznych, była zupełnie oczywista. Być może do tego dochodziły silne lęki przed dalszą utratą pozycji i majątków, czego zwłaszcza zakony, w tym zakon jezuitów doświadczyły¹⁸.

Merytoryczna wypowiedź dotyczy przekonania, iż została pozostawiona sobie starsza młodzież w wieku od 14. do 24. roku życia, która to będzie decydować o przyszłym kształcie życia społecznego. Zdaniem Kuznowicza najwięcej uwagi należy poświęcić tej właśnie młodzieży, co jest ważne z punktu widzenia dobra społecznego. Uważa, że tej pracy wychowawczej absolutnie nie można odkładać na tzw. lepsze czasy¹⁹. Swoją płomienną wypowiedź kończy w sposób następujący: „A więc i my idźmy osobiście, tak kapłani jak świeccy, do starszej młodzieży wszystkich stanów w Polsce: do młodzieży uniwersyteckiej i gimnazjalnej, do handlowej i przemysłowej, do rękodzielniczej i wiejskiej, do chłopców i dziewcząt. Takiej pracy społecznej w duchu katolickim nad starszą młodzieżą polską żąda bezwzględnie od nas Bóg i Ojczyzna”²⁰. Choć powyższa wypowiedź jest datowana na 1920 r., to jednak stanowi uzasadnienie dla działań z początku XX w., które doprowadziły do założenia Związku Męskiej Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej w 1906 r. w Krakowie²¹.

O ile pierwsza wypowiedź stanowi uzasadnienie podjętych przez Kuznowicza działań, o tyle druga jest bardziej wyczerpująca i wskazuje na braki w metodach pracy społecznej. Zwraca uwagę między innymi na brak jednolitych,

¹⁶ Tamże, s. 39.

¹⁷ Tamże, s. 41.

¹⁸ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 3: *Czasy nowożytne 1758–1914*, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1991, s. 8–11.

¹⁹ M. Kuznowicz, *O dusze dorastającej młodzieży...*, s. 41, 44–45.

²⁰ Tamże, s. 41, 44–45.

²¹ G. Grzybek, *Praca socjalna – historyczny rozwój a moralny wymiar podejmowanych działań* [w:] G. Grzybek, S.C. Michałowski, M. Studenski, *Etyczne podstawy pedagogiki społecznej. Wybrane zagadnienia*, Wyd. ATH, Bielsko-Biała 2004, s. 22.

stałych, uzasadnionych i wypróbowanych metod w pracy społecznej. Odnosi się to przede wszystkim do powstających stowarzyszeń i różnych inicjatyw społecznych, wychowawczych, kulturalnych, religijnych czy też mających polityczny kontekst. Ma na myśli między innymi związki zawodowe, zrzeszenia kulturalno-oświatowe, kółka rolnicze, spółki spożywcze. Mieszanie zagadnień gospodarczych i religijnych, oświatowych, a także politycznych nie pozwala na właściwe wykorzystanie zaangażowania. Wprowadzenie jednolitych i czytelnych zasad najpierw musi uwzględniać sytuację społeczną, gospodarczą, higieniczną czy świadomościową, uwzględnienie tych okoliczności dopiero pozwoli na właściwą dobroczynność²².

Za podstawę właściwej pracy społecznej uważa kierowanie nią poprzez organizacje społeczne. To wymaga podziału organizacji z uwagi na realizowany cel, ponadto ich centralizację. Centralizacja i właściwe działania winny opierać się na odpowiednim finansowaniu stowarzyszeń. Ze względu na skuteczność należy zwrócić uwagę na specyfikę pracy społecznej na wsi oraz w mieście. Tutaj autor wskazuje na przykład, że niewystarczające jest założenie czytelnicy, kółka rolniczego, kasy Raiffeisena czy szkoły gospodarczej, ale należy sprawdzić, jak sprawy mają się z młodzieżą pozaszkolną od 14. roku życia do okresu poboru do wojska w danej parafii. Troska w mieście dotyczy pozyskania dla Kościoła inteligencji²³.

Istotna z punktu widzenia misji Kościoła katolickiego jest relacja między sferą religijną a gospodarczą: „Jakkolwiek w pracy społecznej trzeba na pierwszym miejscu kłaść pierwiastek religijny i moralny, to jednak zajęcie się duchową stroną społeczeństwa nie odbywa się kosztem jego dobrobytu materialnego, przeciwnie, wzmacnia ten dobrobyt i utrwala ład społeczny”²⁴. Nastawienie na wymiar religijny pracy społecznej oznacza także szczególność prowadzonych metod tej pracy. Można do nich zaliczyć: prymat pierwiastka religijnego w pomocy społecznej, dobre intencje pracy, wolność od nadużyć, akceptacja akcji społecznej przez władze biskupie, obecność prasy katolickiej w akcji społecznej jako pogłębienie wymiaru działaniowego, uświadomienie celu pracy i wzmacnianie jej skuteczności przez kursy i zjazdy katolickie. Szczytność celu wymaga rozsądnych metod działania opartych na odpowiednim rozpoznaniu rzeczywistości i potrzeb społeczeństwa oraz twórczym zaangażowaniu²⁵.

W podobnym duchu jak Mieczysław Kuznowicz wypowiada się inny autor: ks. Franciszek Błotnicki. Uważa, że ponieważ praca społeczna jest pracą u podstaw, to wymaga ona wytrwałości i systematyczności. Ponadto wyróżnia trzy typy organizacji odnoszące się do pracy społecznej: a) kulturalno-oświatowe;

²² M. Kuznowicz, *Metody pracy społecznej. Referat...*, s. 14–23.

²³ Tamże, s. 24–27, 211–213.

²⁴ Tamże, s. 214.

²⁵ Tamże, s. 215–228.

b) ekonomiczno-zawodowe oraz c) polityczne – istota działań w duchu katolickim odnosi się tych pierwszych²⁶.

Wydaje się, że ocena etyczna odnosząca się do inicjatyw społeczno-wychowawczych i głoszonych w tym zakresie idei musi obejmować dwa aspekty. Po pierwsze, walor pomocy i możliwa skuteczność każe oceniać je pozytywnie. Po drugie, uzasadnienie w kontekście głoszonych idei domaga się wskazania na pewne zastrzeżenia. Autorzy odwołujący się do korzyści wynikających z pracy społecznej na rzecz właściwego, ich zadaniem, kształtowania społeczeństwa opierają się na niekwestionowanej słuszności rozwoju na podstawie zasad życia społecznego głoszonych przez Kościół katolicki. Zapewne wydanie encykliki *Rerum novarum*, spowodowanie nowego otwarcia w działalności społecznej Kościoła i odzyskiwanie zaufania społecznego jest oceniane w kręgach katolickich jako bardzo pozytywne. Wskazując jednak na zasady społeczeństwa pluralistycznego, należy zauważyć ograniczenia takiego podejścia, tak by nie rodziło się takie przekonanie, że uzasadnienie jest możliwe tylko w oparciu o konkretny światopogląd i daną religię, nawet jeśli mogą za tym przemawiać możliwości wzmocnienia tożsamości wspólnoty narodowej danego państwa. Biorąc pod uwagę myśl państwowotwórczą okresu zaborów, która mogła uwiarygodniać pewne podejścia, to trzeba stwierdzić, że ze względu na ich ograniczonosć mogły być pozbawione charakteru uniwersalistycznego.

Podsumowując, należy stwierdzić, że ocena etyczna podjętych inicjatyw społecznych jest bardzo pozytywna. Zastrzeżenia budzą te idee, które do wychowania, pomijając pluralizm światopoglądowy, chcą wnieść jednoznacznie ukierunkowane wychowanie społeczne w duchu zasad katolickich. Uzasadnieniem takiego podejścia może być ograniczenie sposobu oddziaływania do wiernych Kościoła katolickiego. Warto zauważyć, że uzasadnienie oceny etycznej z jednej strony opiera się na ówczesnych realiach społecznych, z drugiej strony przyznaje słuszność etyczną dla takiego modelu życia społecznego, w którym szanuje się godność i autonomię jednostki²⁷.

Bibliografia

- Banaszak M., *Historia Kościoła katolickiego*, t. 3: *Czasy nowożytne 1758–1914*, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1991.
- Bieś A. P., *Recepcja społecznego nauczania Papieża Leona XIII w publikacjach jezuitów galicyjskich 1884–1914*, WFTJ, Kraków 1996.

²⁶ F. Błotnicki, *Zasady pracy społecznej*, „Gazeta Kościelna” 1919, R. 26, s. 191–193.

²⁷ G. Grzybek, *Etyka zawodowa jako subdyscyplina naukowa (odniesienie do działalności zawodowej w obszarze nauczania, wychowania i opieki)*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2016, s. 15–26.

- Bilczewski J., *Listy pasterskie i mowy okolicznościowe*, t. 1, Mikołów–Warszawa 1908.
- Bilczewski J., *Listy pasterskie, odezwy, kazania i mowy okolicznościowe*, t. 2, Lwów 1922.
- Bilczewski J., *Listy pasterskie, odezwy, kazania i mowy okolicznościowe*, t. 3, Lwów 1924.
- Bilczewski J., *Ukochanym swoim synom uczniom szkół średnich i seminariów nauczycielskich (Młodości! Ty nad poziomy wylatuj)*, Kurenda II, Lwów 1905, s. 9–27.
- Błotnicki F., *Zasady pracy społecznej*, „Gazeta Kościelna” 1919, R. 26, s. 191–193.
- Czerkawski W., *Enuncjacje naszego episkopatu w kwestyi socjalnej*, „Przegląd Powszechny” 1903, t. 78, s. 33–60.
- Dębowska M., *Akcja społeczna w Archidiecezji Lwowskiej za rządów arcybiskupa Józefa Bilczewskiego (1901–1923)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 61, Lublin 1992, s. 227–374.
- Dzwonkowski R., *Listy społeczne biskupów polskich 1891–1918*, Éditions du Dialogue, Paris 1974.
- Groch B., *Idea X. Markiewicza a potrzeby narodu*, „Gazeta Kościelna” 1912, R. 20, s. 90–92.
- Gryziecki W., *Ochronka. Jej znaczenie i potrzeba*, „Gazeta Kościelna” 1923, R. 29, s. 99–101, 115–116, 137–139, 352–353, 361.
- Grzybek G., *Chrześcijańskie miłosierdzie a troska o wychowanie*, „Akcja” 2002, nr 11/73, s. 13.
- Grzybek G., *Etyka zawodowa jako subdyscyplina naukowa (odniesienie do działalności zawodowej w obszarze nauczania, wychowania i opieki)*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2016.
- Grzybek G., *Praca socjalna – historyczny rozwój a moralny wymiar podejmowanych działań* [w:] Grzybek G., Michałowski S.C., Studenski M., *Etyczne podstawy pedagogiki społecznej. Wybrane zagadnienia*, Wyd. ATH, Bielsko-Biała 2004, s. 7–40.
- Grzybek G., *Związek Katolicko-Społeczny w nauczaniu pasterskim arcybiskupa Józefa Bilczewskiego*, „Horyzonty Wiary” 2001, 12, nr 3, s. 70–81.
- Joblin J., *Refleksje nad ewolucją chrześcijańskiego ruchu społecznego przed i po „Rerum novarum”*, „Chrześcijanin w Świecie” 1984, R. 16, nr 126, s. 2–24 (5–7).
- Kramarz H., *„Praca od podstaw” w poglądach O. M. Kuznowicza SJ*, „Związkowiec ZMMPiR” 1994, R. 14, nr 2 (3), s. 11–12.
- Kurs społeczny w Krakowie*, „Gazeta Kościelna” 1914, R. 22, s. 97–98, 110–112, 135–138.
- Kuznowicz M., *Metody pracy społecznej. Referat wygłoszony na kursie społecznym w Krakowie*, „Przegląd Powszechny” 1914, t. 121, s. 14–27, 211–228.
- Kuznowicz M., *O dusze dorastającej młodzieży*, „Przegląd Powszechny” 1920, t. 145–146, s. 39–48.
- Lenkiewicz Z., *Kurs społeczny we Lwowie*, „Gazeta Kościelna” 1906, R. 14, s. 186–187.
- Lipke L., *Pierwszy katolicki kurs socjalny w Krakowie*, „Przegląd Powszechny” 1897, t. 55, s. 312–322.
- Możdżeń S.I., *Historia wychowania 1795–1918*, Wyd. Stachurski, Kielce 2000.
- O kwestyi socjalnej. Mowa na wiecu lwowskim*, „Przegląd Powszechny” 1896, t. 51, s. 244–259.
- Pechnik A., *Praca społeczna w Galicji*, „Ruch Chrześcijańsko-Społeczny” 1905, R. 3, s. 205–211.
- Pelczar J., *O obowiązkach katolików w naszych czasach i o potrzebie organizacji katolickiej. List pasterski na Wielki Post R. 1906*, Przemyśl 1906.
- Pelczar J., *O sprawie społecznej. List pasterski na Wielki Post R. P. 1907*, Przemyśl 1907.
- Piechnik L., *„Związkowcy” ks. Mieczysława Kuznowicza*, „Związkowiec ZMMPiR” 1997, R. 17, nr 1 (8), s. 3–4.
- Pliszak W., *Ksiądz Bronisław Markiewicz (Parę słów o swoim przyjacielu)*, „Gazeta Kościelna” 1912, R. 20, s. 92–93.
- Rehmus J., *J. Bojanowski Edmund Stanisław Wojciech (1814–1871), świecki apostoł, założyciel Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Niepokalanego Poczęcia Maryi Panny, sługa Boży* [w:]

- Hagiografia polska. Słownik bio-bibliograficzny*, t. 1: A–K, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań–Warszawa–Lublin 1971, s. 159–171.
- Sieg J., *Powściągliwość, umiarkowanie i praca a rozwój ludów*, Wyd. Zgromadzenia św. Michała Archanioła – Michalineum, Kraków 1981.
- Szukalski N., *Akcya sekretaryatu katolickiego w r. 1912*, „Gazeta Kościelna” 1913, R. 21, s. 170–172, 183–184.
- Szukalski N., *Czynnik religijno-kulturalny w pracy nad robotnikami*, „Gazeta Kościelna” 1910, R. 20, s. 203–204.
- Szukalski N., *Luźne myśli o naszej pracy oświatowo-społecznej*, „Gazeta Kościelna” 1910, R. 18, s. 605–607.
- Trzandel A., *Encyklika „Rerum novarum”*, „Przegląd Powszechny” 1897, t. 56, s. 90–98.
- Związki katolicko-społeczne*, „Gazeta Kościelna” 1906, R. 14, s. 103–105.

Ethical dimension of educational ideas and social initiatives in Galicia in the era of autonomy

Summary

The article analyses the educational ideas and social initiatives of the period of autonomy in Galicia, revealing several important elements. Two aspects should be pointed out by taking into account the rationale of the social principles of the Catholic Church, for which the impetus was provided by Leo XIII's encyclical *Rerum novarum*. The focus on 'catholicity' shaping an identity for a reborn nation does not have a universalist dimension for a pluralistic society. The socio-political situation only partially justifies this approach. The social work undertaken by the clergy and those associated with the Catholic Church has made it possible to rebuild trust in the Church.

Keywords: educational ideas, social initiatives, ethics, Galician autonomy, Leo XIII